

Ida Hojnik-Zupanc

INDIVIDUALNOST STAREGA

ČLOVEKA V BIVALNEM OKOLJU

Star človek postaja z leti fizično vedno manj samostojen v svojem bivalnem okolju. To pa ne pomeni, da ne bi mogel kljub temu ohraniti svoje individualnosti. Družbeni razvojni procesi gredo v smer večje raznolikosti posameznosti in integracije znotraj sistema. To se izraža tudi pri raznovrstnih oblikah bivanja starejših ljudi. V razvitem svetu se vse bolj uveljavljajo stanovanja, ki so funkcionalno prilagojena potrebam starejših ljudi, tako da starostnik lahko dobi "pomoč po meri" glede na stopnjo svoje fizične samostojnosti. Nekateri strokovnjaki bolj zagovarjajo starostno homogeno strukturo naselja, ker je v njej lažje organizirati servisno infrastrukturo. Drugi pa zagovarjajo starostno heterogeno strukturo naselja kot bolj spodbudno naselje za medosebne interakcije in bolj aktivno življenje starostnikov.

An old person can be characterized as less autonomous by age within his living environment. However, individuality could be kept anyway. According to social development trends more diversity and integration of particularities within the system are perceivable. Wide differences in living arrangements of the elderly appears as a concrete result of the integration of diversity process. Number of functionally adapted living arrangements according to the physical abilities and need for help and care are raising up, especially in developed countries. Researchers do not share the same opinion about the optimal pattern of settlement. Referring to some researchers the age homogeneous pattern of settlement is functionally more appropriate to arrange the service network. Others have stated the age heterogeneous patterns of settlement to be more stimulating for personal interactions and active way of life of elderly.

ostareli, homogena in heterogena struktura naselja, individualnost, oblike bivanja starostnikov

Uvod

Teoretična spoznanja, da starostniki in invalidne osebe lahko živijo sami v individualnih stanovanjih, se uveljavljajo v praksi šele v zadnjih treh desetletjih. Ta spoznanja so razvojno pogojena. Z razvojem sistema se hkrati povečujeta raznovrstnost in integracija (Teune, Mlinar, 1978). Z večjo diferenciacijo komponent sistema se povečuje tudi njegova občutljivost za posamezne komponente. To pomeni, da se sistem vedno bolj odziva na različnost posameznih enot, hkrati pa se povečuje tudi odzivnost in vpliv enot (posameznikov) na funkcioniranje sistema. Priča smo procesu osamosvajanja posameznika kot subjekta znotraj sistema. Večja samostojnost pa na drugi strani predstavlja tudi večjo vključenost posameznika v sistem. Proces osamosvajanja in povezovanja lahko opazujemo tudi pri starostni populaciji. Starostnik je v svoji samostojnosti vedno bolj fizično omejen, kar se najbolj povezuje z bivalnim okoljem, ker mu le-to predstavlja temeljni življenjski prostor, potem ko je izključen iz delovnega okolja.

Ob tem se postavlja vprašanje, ali lahko govorimo o individualnosti in samostojnosti kot o sinonimnih pojmih pri starem človeku. Če opredelimo pojem samostojnosti kot samoopredeljevanje, nevmešavanje in samouresničevanje (Mlinar, 1986), potem s staranjem prihaja do upadanja samostojnosti, vendar pa ne bi mogli reči, da s tem tudi do upadanja individualnosti, ki se je gradila tekom celega življenja.

Kot smo že omenili, nastajajo v družbi z razvojem pogojeni mehanizmi v komplementarni funkciji ohranjanja posameznikove individualnosti.

To se izraža tudi v različnih oblikah bivanja starejših ljudi. V tekstu bomo poskušali omeniti nekatere od njih, ki so empirično ugotovljene.

1. Homogena in heterogena struktura naselja v odnosu do starega človeka

Oblike bivanja starejših prebivalcev lahko opredelimo po kriteriju skupine ali posameznika. Po prvem kriteriju gre za vprašanje heterogenih ali homogenih naselij. Gubrium (v: Hooyman, Kiyak, 1988) ugotavlja, da socialno in fizično okolje vpliva na aktivnost starega človeka. Avtor pravi, da se socialne interakcije odvijajo kot funkcija starostne homogenosti v prostoru in prostorske bližine oz. razpršenosti naseljenosti. Po teh dveh dimenzijah so možne štiri kombinacije prostorskega konteksta: visoka starostna homogenost in visoka gostota naselja, starostna homogenost in nizka gostota naselja, starostna heterogenost in visoka gostota naselja ter starostna heterogenost in nizka gostota naselja.

Prostorski kontekst	Starostna struktura naselja	
	homogena	heterogena
koncentracija (fizična bližina)	tip I	tip III
razpršenost (fizična oddaljenost)	tip II	tip IV

Prvi tip bivalnega okolja predstavljajo koncentrirana stanovanja za starostnike, stara mestna jedra, ki so naseljena predvsem s starimi prebivalci,¹ stanovanjske soseske, ki so bile istočasno naseljene z mladimi družinami.² Drugi tip bivalnega okolja so t. i. "upokojeiške" lokalne skupnosti – to so naselja individualnih hiš, ki so namenjena samo starim ljudem. V Jugoslaviji te oblike kot planirano grajenega naselja za starostnike ne poznamo, razvite so predvsem v Ameriki (npr. Florida).

Tretji tip predstavljajo značilna urbanizirana naselja z visoko gostoto naseljenosti (blokovska naselja).

Četrty tip bivalnega prostora pa je značilen za suburbano, še bolj pa za ruralno okolje.

Raziskave so pokazale različne rezultate o tem, ali je za aktivnost in zadovoljstvo starejših bolj primerno starostno homogeno ali heterogeno okolje. Ameriški sociolog Rosow postavlja kot enega pomembnih pogojev za dobro integracijo starejših v bivalnem okolju tudi homogenost naselja, ker v svojih raziskavah ugotavlja, da je v takšnem okolju socializacija starejših prebivalcev boljša (v: Binstock in drugi, 1976). Carp v isti knjigi navaja nekaj raziskav, ki ugotavljajo višjo stopnjo aktivnosti in socialne interakcije v stanovanjsko segregiranih oblikah bivanja. S funkcionalnega

1 Za večja mesta je značilno, da so starejši prebivalci skoncentrirani v starem delu mesta. Ljubljanska občina Center ima 17,2 % prebivalcev, ki so stari 65 let in več, kar presega slovensko povprečje za skoraj 4,4 %.

Rosenmayr (v: Cowgill in drugi, 1972) ugotavlja, da ima Dunaj nekatere predele (predvsem stare delavske četrti), kjer živi več kot 40 % ljudi, starih nad 65 let, v novih naseljih pa manj kot 10 %. Avtor navaja tri bistvene razloge za tako demografsko distribucijo:

- a) stanovanjske preference starejših ljudi,
- b) nova stanovanja so grajena za mlajše družine,
- c) nizek materialni status preprečuje izboljšanje stanovanjskega standarda.

2 V Savskem naselju živi 10 % prebivalcev, ki so starejši od 65 let. Nasprotno temu pa v KS Urška Zatler, ki je po nastanku mlajše stanovanjsko naselje, živi le 4,7 % stanovalecev, ki so stari 65 let in več (po podatkih Zavoda za družbeno planiranje mesta Ljubljana, 1986).

vidika je taka oblika naselij bolj primerna zaradi lažje organizacije servisnih storitev na domu.

Nekateri avtorji zagovarjajo starostno heterogeno strukturo naselja. Messer je ugotovil (v: Binstock in drugi 1976), da je bila večja stopnja interakcije povezana z višjo stopnjo morale med starejšimi prebivalci, ki so živeli v starostno heterogenem okolju, medtem ko je bilo pri tisti skupini starostnikov, ki so živeli v homogenem naselju, manj medosebnih kontaktov.

Hanovitch, Peterson in Larson (v: Binstock in drugi, 1976) so ugotovili, da so preference do bivanja s starostnimi vrstniki v istem naselju povezane s karakteristikami sedanjega načina bivanja (npr. samsko bivanje ali bivanje v družini) ter z osebnostnimi in socialnimi značilnostmi osebe (npr. zakonski stan, socialni sloj, distanca do otrok). H. Gans (v: Eldredge H. W. in drugi, 1967) meni, da ljudje, ki živijo v starostno in razredno homogenih stanovanjskih okoljih, niso imeli nikoli prej možnosti harmoničnega sožitja s sosedi ali potencialnimi prijatelji niti sredstev za vzajemno medsebojno pomoč. Niso imeli možnosti izbirati med drugimi stanovanjskimi okolji.

Na Švedskem so npr. za starejše ljudi uredili t. i. "kolektivno bivanje", kjer je organizirana prehrana, čiščenje in pranje perila (v: Binstock in drugi 1976). To je oblika hotelskega bivanja z zagotovljenimi storitvami za starostnikovo udobno življenje, po drugi strani pa v svojem stanovanju lahko ohranijo zasebnost. Taka večstanovanjska stavba za starejše prebivalce je integrirana v starostno heterogeno stanovanjsko naselje. Burch in Collot (v: Binstock in drugi 1976) pravita, da je ena od najpomembnejših stvari pri starih ljudeh prav to, da preprečimo segregacijo. S segregacijo se zmanjšuje število spodbud in motiviranost za aktivnost (Mlinar, 1983). Starejši potrebujejo okrog sebe mlajšo generacijo in prav tako velja tudi obratno. Koncentracija hendikepiranih oseb oz. ljudi, ki jim upadajo življenjske moči, negativno vpliva na njihovo počutje in izziva neugodne reakcije okolice do njih. Tako okolje predstavlja neke vrste stresno situacijo za posameznika in za celotno skupnost.

2. Različne oblike bivanja starejših ljudi

V raziskavah je bilo ugotovljeno, da se oblike bivanja starejših individualno razlikujejo in da so povezane s stopnjo urbanizacije. V raziskavi Potrebe po gospodinjski pomoči (Vojnovič in drugi, 1987) je bilo ugotovljeno, da je v mestnem okolju največ starejših oseb, ki živijo same - 13,5 % moških in 42,9 % žensk. Največ starejših živi v skupnem gospodinjstvu ali v isti hiši z otrokom v primestnem okolju. Najbolj pogosta oblika medgeneracijskega sožitja v primestnem okolju je prostorska bližina, vendar ohranjena avtonomnost posamezne generacije. Townsend ugotavlja

(1957) za področje Londona, da 25 % starejših živi v individualnem gospodinjstvu. V ZDA je bilo l. 1982 40 % žensk in 14,3 % moških, starejših od 65 let, ki so živeli sami (material ekspertne skupine pri OZN, 1985). Ta podatek je precej podoben tistemu, ki smo ga v zgoraj omenjeni raziskavi ugotovili za mestno okolje v Sloveniji. V ZRN pa je že l. 1987 več kot polovica starejših živelo samih (prav tam). V raziskavi Razredna struktura slovenske družbe se je pokazalo, da 19 % vseh starejših živi samih. Enak odstotek ugotavlja tudi Živković (1973) v svoji raziskavi o starostini populaciji v Jugoslaviji. Iz omenjenih raziskav je razvidno, da gre pri individualnih gospodinjstvih predvsem za problem ostarelih žensk. Samih živi več ostarelih žensk kot moških. To je seveda pričakovano iz dveh razlogov: ker imajo ženske daljšo življenjsko dobo in ker je običajno v zakonu moški starejši od ženske.

Na drugi strani pa ne moremo zanemariti podatkov, ki potrjujejo, da ni tako malo starostnikov, ki živijo skupaj s svojimi otroki ali drugimi sorodniki. Townsend ugotavlja v že prej omenjeni raziskavi, da 38 % starejših Londončanov, ki so jih vključili v raziskavo, živi v skupnem gospodinjstvu z otroki. Živković (1973) pa navaja podatke iz svoje raziskave, da v Jugoslaviji živi 52 % starejših v stanovanju z otroki ali sorodniki.

V raziskavi Potrebe po gospodinjstvi pomoči (Vojnovič in drugi, 1987) smo ugotovili, da 47 % vseh, ki so bili vključeni v raziskavo, živi v skupnem gospodinjstvu z otroki, 14 % pa jih ima otroke v sesciščini ali v isti stanovanjski hiši. Največ takih primerov je v primestnem okolju (63,2 %). V raziskavi Družbeni položaj starejših občanov Ljubljane (B. Mesec, N. Majcen, 1984) je ugotovljeno, da 26,1 % starejših živi z otroki, če pa upoštevamo še druge sorodnike, je primerov skupnih gospodinjstev 41,8 %. Če starejši živijo s sorodniki, so zelo pogosto to skupna gospodinjstva med brati in sestrami, ki so si po starosti dokaj blizu. V raziskavi Razredna struktura slovenske družbe smo ugotovili, da 5,4 % starejših nad 60 let živi skupaj s svojim bratom oziroma sestro, 3,8 % pa z drugimi sorodniki (tukaj niso vključeni otroci in vnuki).³

To je za medsebojno pomoč zelo pomembno, vendar pa je take primere treba upoštevati kot potencialne kandidate za organizirano pomoč na domu. Isto velja tudi za zakonske pare, ki v bližini nimajo mlajših sorodnikov. V prej omenjeni raziskavi (Mesec, Majcen, 1984) je 34,6 % vseh starejših, ki so bili vključeni v raziskavo, živelo z zakonskim partnerjem. Živković (1973) pa v svoji raziskavi ugotavlja, da je takšnih primerov 29 %.

3 Podatki so vzeti iz omenjene raziskave, katere nosilec je dr. Niko Toš s sodelavci. Nadaljnjo obdelavo podatkov, ki so relevantni samo za starostno populacijo, je naredila I. Hojnik (podatki niso objavljeni).

Če upoštevamo samo statistične podatke, lahko posplošimo nekaj oblik bivanja starejših, kot smo jih ugotovili iz zgoraj omenjenih raziskav: individualna gospodinjstva, razširjena gospodinjstva z otroki ali drugimi mlajšimi sorodniki in enogeneracijska gospodinjstva s partnerjem ali enako starimi sorodniki (npr. brat/sestra).

Če pa vključimo še psihološko dimenzijo, lahko o stanovanju govorimo kot o osebnem prostoru, kjer se prepleta socialna mreža medosebnih odnosov, ki variabilnost zgoraj omenjenih oblik bivanja razširijo. Star človek se v razširjeni družini prav lahko počuti osamljenega, čeprav prostorsko ni izoliran. Mladenović (1978) ugotavlja, da se starostniki v Jugoslaviji in na Poljskem počutijo bolj osamljene kot v Danski in Veliki Britaniji, čeprav jih več živi v razširjenih družinah. V raziskavi Potrebe po gospodinjstvi pomoči (Vojnovič in drugi, 1987) smo posredno ugotovili, da se počutijo najbolj zadovoljno starostniki v primestnem okolju, kjer se najbolj pogosto pojavlja vzorec medgeneracijskega sožitja v isti hiši, vendar ne v istem gospodinjstvu. Starejši v primestnem okolju ne čutijo, da bi bili komu v breme, nasprotno, počutijo se nekomu potrebni. Podobni rezultati so se izkristalizirali tudi v raziskavi Zdravstveno stanje starejših prebivalcev Ljubljane (Acetto in drugi, 1987). Večje zadovoljstvo z življenjem se je pokazalo pri tistih starejših, ki ne živijo skupaj z otroki v istem stanovanju, vendar prostorsko dovolj blizu, da imajo vsakodnevne kontakte. Takšne ugotovitve niti ne presenečajo, saj je to optimalna varianta ohranitve samostojnosti obeh generacij. Stanovanja ne moremo upoštevati zgolj kot fizični bivalni prostor, ampak tudi kot socialni prostor, to pa pomeni, da je za starega človeka zelo važno, v kakšnem "vzdušju" oz. kakšnem psihosocialnem okolju živi. Carp (v: Binstock in drugi 1976) omenja, da je ozračje aktivne medsebojne izmenjave lahko bolj pomembno kot kvadratura stanovanja. Zato bi bilo treba pri planiranju stanovanjske gradnje za starejše upoštevati na eni strani funkcionalnost fizične strukture, na drugi strani pa psihosocialne dimenzije individualne, enogeneracijske ali večgeneracijske oblike bivanja.

3. Pomen stanovanja kot fizične strukture za starega človeka

Funkcionalnosti stanovanja kot fizične strukture doslej nismo posebej izpostavljali, vendar je to eden izmed kazalcev kvalitete življenjskih razmer v starosti, čeprav z individualizacijo starega človeka direktno ni povezana. Če ima starostnik kvalitetno stanovanje (dovolj svetlo, suho, opremljeno z osnovnimi predmeti standarda, telefonom), lahko v takem okolju dlje časa ohrani samostojnost kot pa v manj kvalitetnem stanovanju. Splošna stanovanjska slika kaže, da imajo starejši večja stanovanja, vendar manj kvalitetna. Stanovanjski standard glede na opremljenost s

predmeti standarda je bistveno slabši kot pri srednjih in mlajših generacijah. Iz raziskave Razredna struktura slovenske družbe smo ugotovili, da ima telefon v svojem stanovanju le 41 % starejših nad 60 let, centralno ogrevanje pa 39,5 % starejših. Osebni avto ima le 10 % starejših anketirancev.

Med predmeti standarda prevladujejo osnovni gospodinjski aparati (hladilnik, elektr., plinski štedilnik, pralni stroj), manj je gospodinjev, ki imajo sesalec in zamrzovalno skrinjo, najmanj pa tistih, ki imajo barvni televizor, pomivalni stroj in video. I. Mežnarič (1986) v svoji diplomski nalogi ugotavlja povezanost izobrazbe s kvaliteto stanovanjskih razmer. Ugotavlja, da imajo starejši z višjo izobrazbo bistveno boljšo kvaliteto stanovanja (v ekološkem smislu, glede na komunalno opremljenost, opremljenost s predmeti standarda) in da je med njimi tudi več lastnikov stanovanj. To ugotavlja tudi Živković (1973). Tisti z višjo izobrazbo imajo več možnosti za potovanja in počitnikovanje v lastnih ali drugih vikendih. Palmore (v: Binstock in drugi, 1976) prav tako ugotavlja, da tisti z nižjo izobrazbo in nižjim dohodkom, če živijo sami, izražajo večje stanovanjske potrebe. Med vsemi tremi socialnimi kazalci je izobrazba bolj pomembna, kot preostala dva skupaj. Vendar pa moramo tudi pri opredeljevanju kvalitete stanovanj upoštevati, da ima mlajša starostna generacija bistveno boljše stanovanjske razmere kot najstarejši starostniki.

V raziskavi Zdravstveno stanje starejših prebivalcev Ljubljane (Acetto in drugi, 1987) smo ugotovili, da je 39 % anketirancev lastnikov stanovanja ali individualne hiše, 46 % pa jih živi v družbenem stanovanju. Vendar je med temi, ki imajo družbeno stanovanje, tudi precej takih, ki imajo vikend na morju ali na deželi, kar seveda bistveno dvigne kvaliteto življenja v starosti. Lastništvo stanovanja ni zanesljiv kazalec kvalitete bivanja. Še posebno velja to za starejšo generacijo, pri kateri so stanovanjske razmere kljub lastništvu lahko zelo bedne.

Namesto zaključka

Ugotovljena spoznanja o različnih oblikah bivanja starostne populacije potrjujejo v uvodu omenjeno tezo o integraciji raznovrstnosti (Teune, Mlinar, 1978), ki predstavlja dolgoročno usmeritev družbenega razvoja na vseh področjih. To pomeni, da bo v prihodnje treba iskati nove oblike prostorske integracije starejših ljudi. Individualnost posameznika se gradi skozi celoten življenjski cikel in jo moramo pri starostniku še toliko bolj upoštevati. V starosti so potrebe glede na upadanje psihofizičnih sposobnosti na zunaj podobne, vendar pa so posamezniki, ki nastopajo s podobnimi potrebami, med seboj različni. Z razvojem nove tehnologije in odpiranjem

možnosti telekomuniciranja se širi tudi disperzija kontaktov v prostoru. To pa pomeni, da bo posameznika v prihodnosti vedno težje opredeliti glede na okolje, v katerem živi.

V skandinavskih deželah razvijajo organizirano stanovanjsko gradnjo za stare ljudi z različno stopnjo pomoči tako, da starostniki lahko dobijo "pomoč po meri" glede na svoje potrebe. Takšna stanovanja so v večini primerov integrirana v starostno heterogeno naselje, kjer prihaja do naravnega sožitja različnih generacij, prepletanja različnih vedenjskih vzorcev in tudi do bolj komplementarnih oblik medsebojne pomoči. Potrebe po prilagojenih stanovanjih za starejše ljudi bodo v prihodnosti vedno večje. Ne nazadnje nam to potrjujejo tudi demografska gibanja, ki kažejo, da v najbolj razvitih družbah narašča število individualnih gospodinjstev (Naisbitt, 1985, Saegert; v: Gappert, Knight, 1982).

Drugače pa je potrebno planirati stanovanjsko gradnjo za večgeneracijske družine. Kot kažejo podatki, je najboljša rešitev, da med generacijami obstaja minimalna prostorska distanca, tako da je ohranjena avtonomnost enih in drugih, hkrati pa so dovolj blizu, da si medsebojno pomagajo. V skandinavskih deželah gradijo za bivanje dvogeneracijskih družin t. i. "kenguru hiše" (to je vrsta dvonadstropne hiše, kjer spodaj živijo starši, zgoraj pa otroci, ki pomagajo staršem). Tako bivalno sožitje lahko obstaja tudi med dvema generacijama, ki ju ne vežejo družinske vezi (Houben, 1986).

Če strnemo naše razmišljanje, bi lahko rekli, da mora biti planiranje stanovanjske gradnje odprto v več smeri:

- a) ponudba manjših stanovanj, prilagojenih za starejše zakonske pare ali individualna gospodinjstva;
- b) manjše, večstanovanjske zgradbe za starejše posameznike ali zakonske pare, integrirane v socialno heterogeno okolje;
- c) trogeneracijska stanovanja v večstanovanjskih objektih oz. individualne hiše za več generacij;
- d) ureditev zapuščenih kmetij za mlajše upokojujence (npr. da v eni hiši živi starejši zakonski par, ki pomaga ostarelemu, onemoglemu kmetu, ali pa se na eni kmetiji naseli več starejših ljudi, ki obdelujejo zemljo in si medsebojno pomagajo, ko je to potrebno).

Literatura

- Accetto B. in drugi (1987): Zdravstveno stanje starejših ljudi na področju Ljubljane, Inštitut za gerontologijo, Ljubljana
- Binstock R. H. in drugi (1976): Aging and the Social Sciences, Litton Educational Publ., New York
- Cowgill D. O. (ed.) (1972): Aging and Modernization, Appleton-Century Crofts, New York

- Eldredge H. W. (ed.) (1967):** Taming Megalopolis, Anchor Books Doubleday Comp. Inc., New York
- Gappert G., Knight R. V. (ed.) (1982):** Cities in the 21st Century, Sage Publ., London
- Hojnik I. (1984):** Usmerjanje socialnega razvoja na ravni občine v krizni situaciji, RI FSPN, Ljubljana
- Hooyman N. R., Kiyak H. A. (1988):** Social Gerontology, Allyn and Bacon Inc., Boston
- Houben P. (1986):** A. Compulsory Housing Path or a Possibility of Choice by the Elderly, The Netherlands Journal of Housing and Environmental Research, Delft University Press, Delft
- Mladenović M. (1978):** Porodica i stari ljudi u savremenom društvu, zbornik I. jugoslovanskega gerontološkega kongresa, Beograd
- Mlinar Z. (1983):** Humanizacija mesta, Obzorja, Maribor
- Mlinar Z. (1986):** Protislovja družbenega razvoja, Delavska enotnosti, Ljubljana
- Mesec B., Majcen N. (1984):** Družbeni položaj starejših občanov Ljubljane, raziskovalno poročilo, VŠSD, Ljubljana
- Mežnarič I. (1986):** Življenjski pogoji v lastnih stanovanjih pri populaciji nad 65 let starosti, diplomska naloga, FSPN, Ljubljana
- Naisbitt J. (1985):** Megatrendovi, Globus, Zagreb
- Teune H., Mlinar Z. (1978):** The Developmental Logic of Social Systems, Sage Publ., London
- Townsend P. (1957):** The Family Life of Old People, Routledge et Kegan Paul, London
- Vojnovič M. in drugi (1987):** Organizacija gospodinjske pomoči starim na domu, Zavod za zdravstveno varstvo SRS, raziskovalno poročilo, Ljubljana
- Živković M. (1973):** Staranje u Jugoslaviji, Zavod za zaštitu na radu, Niš